

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרקים ראשון - שלישי

הלכות קריאת שמע

סוגיה כח: "אמר שמע ישראל ה' א-להינו ה' אחד
ונאנס בשינה"

נכתב בסייעתא דשמיא
על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ
ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה כח: "אמר שמע ישראל ה' א-להינו ה' אחד ונאנס בשינה"

*

רקע

סוגייתנו קצרה ביותר, אך יש לה משמעות רבה לקביעת היקף הקריאה שבה אנו חייבים.

מקורות

- א. גמ' יג: "אמר ר' אילא בריה דרב שמואל בר מרתא משמיה דרב... טפי לא מצער נפשיה"
ב. רי"ף ז: "אמר רב יצחק בר שמואל בר מרתא... מכאן ואילך לא מצער נפשיה"
תלמידי רבינו יונה ד"ה אמר
רא"ה ד"ה אמר רב יצחק בר שמואל
רמב"ם הל' קריאת שמע פ"ב ה"ג
ג. שו"ע סי' סג סע' ה, ומשנה ברורה

רא"ה ד"ה אמר רב יצחק בר שמואל

אמר רב יצחק בר שמואל בר מרתא משמיה דרב אמר שמע ישראל ה' א-להינו ה' אחד ונאנס בשינה יצא. פירוש בקרית שמע של ערבית, ויצא ידי קרית שמע. ואף על גב דאכתי בעי לאדכורי יציאת מצרים, אפשר דיציאת מצרים בלילה דרבנן היא, אף על גב דאסמכוה אקרא, ולא עדיפא ליה משאר קרית שמע, דקאמר רב נחמן דלא ליצעריה אלא בפסוקא קמא, ומיהא איכא למשמע דהלכה פסוק ראשון [כוונתו שפסוק ראשון דאורייתא], דהא רב נחמן עביד בה עובדא דאמרינן אמר ליה רב נחמן לדרו עבדיה בפסוקא קמא צערין. כלומר שלא תניחני לישן עד שאקרא פסוק ראשון, טפי לא תצערין. פירוש, ואי משום תפלה דאף על גב דרבנן היא היא לה ודאי מילתא דעדיפא, הא קיימא לן ודאי תפלת ערבית רשות.

הסבר הסוגיה

אמר רבי אילא בריה דרב שמואל בר מרתא משמיה דרב: אמר שמע ישראל ה' א-להינו ה' אחד ונאנס בשינה - יצא. [גמ' יג:]

הגמ' אומרת שהקורא קריאת שמע ונאנס בשינה לאחר פסוק ראשון, יצא ידי חובתו. נחלקו הראשונים מהו "נאנס בשינה":

תלמידי רבינו יונה [ז: ד"ה אמר] ורוב הראשונים [רא"ש סי' ג, ריטב"א ד"ה אמר שמע. וכך משמע גם מרש"י ד"ה בפסוק קמא] מפרשים שמדובר באדם שנמנם בזמן שקרא קריאת שמע והמשיך לקרוא את שאר הפרשה ללא כוונה. פסוק ראשון צריך לקרוא בכוונה, ולכן הקורא חייב להיות ער לגמרי, את שאר הקריאה אין חייבים לקרוא בכוונה, ולכן גם מנמנם יצא ידי חובתו.

הרא"ה [ד"ה אמר רב יצחק] חולק על הראשונים הללו, ולדעתו מצערים אותו לקרוא פסוק ראשון, ושאר הפרשות אינו קורא כלל. מסביר הרא"ה שפסוק ראשון דאורייתא, ולכן מצערים אותו לקיים מצוה מהתורה, ושאר הפרשות מדרבנן, ואין מצערים אותו לקיים את החיוב מדרבנן.

המחלוקת בין הראשונים היא בהבנת דין ישן. רוב הראשונים סוברים שישן חייב בכל המצוות, בין במצוות דאורייתא ובין במצוות דרבנן, הרא"ה סובר שישן מוגדר כאנוס לגבי מצוות דרבנן, ואין חובה לצערו כדי לקיימן.

אמנם, הרא"ה סובר שיש להעיר ישן כדי לקיים מצות תפילה, למרות שחיוב תפילה מדרבנן, וניתן להסביר את שיטתו באחת משתי דרכים:

א. ישן מוגדר כאנוס לגבי מצוות דרבנן, אך תפילה חמורה יותר משאר מצוות דרבנן, ודינה כדין מצוה מהתורה.

ב. ישן אינו מוגדר כאנוס לגבי מצוות דרבנן, ומה שאין מצערים ישן לקרוא פרשות שחיובן מדרבנן, זהו מפני שהן מהוות תוספת למצוה דאורייתא. ישן מחויב במצוות דרבנן, ואינו מחויב בפרטי הלכות דרבנן של מצוה שעיקרה מהתורה.

הרמב"ם [פ"ב ה"ג] פוסק: "היה ישן מצערין אותו ומעירין אותו עד שיקרא פסוק ראשון, ומכאן ואילך אם אנסתו שינה אין מצערין אותו", משמע שהרמב"ם מפרש כרא"ה שמעירים ישן לקריאת פסוק ראשון בלבד, ואת שאר הפרשה אינו קורא כלל¹. פסק הרמב"ם תמוה מאוד: הרי מלשון הרמב"ם [פ"א ה"ב] משמע שמהתורה חייבים לקרוא שלוש פרשות, וכיצד ניתן לפטור ישן מחיוב דאורייתא²?

נראה לפרש, שאכן לדעת הרמב"ם קריאת שמע כוללת מהתורה את שלוש הפרשיות, אך לדעתו אין חיוב לקרוא את שלוש הפרשיות, ואף שקריאת שלושתן מהווה קיום מצוה מהתורה, החיוב הוא לקרוא פסוק אחד בלבד. שלוש הפרשיות הללו עוסקות בהיבטים שונים של קבלת עול מלכות שמים, ולכן שלושתן כלולות במצות קריאת שמע מהתורה, אך החיוב הבסיסי הוא לקרוא קריאה של קבלת עול מלכות שמים, וחיוב זה ניתן לקיים אף בפסוק ראשון. אדם ער צריך לקיים את המצוה כהלכתה, ולכן הוא קורא את שלוש הפרשות, אך ישן יכול להסתפק בקיום החיוב המינימאלי³.

ניתן לבסס הסבר זה על העובדה שהרמב"ם לא הגדיר בשום מקום בצורה ברורה את מצות קריאת שמע⁴. בספר המצוות [עשה י] הוא כותב: "והמצוה העשירית היא שצונו לקרוא

¹ הכסף משנה כותב שהרמב"ם העתיק את לשון הגמ' כמנהגו ואין בדבריו הכרע, והוא מפרשו כשאר הראשונים. לא הבנתי דבריו, שהרי הרמב"ם לא העתיק את הגמ' אלא הרכיב את דברי ר' אילא עם דברי רב נחמן לדרו עבדיה בניסוח שהוא חיבר.

² הגר"ד סולוביצ'יק [שעורים לזכר אבא מרי ח"א עמ' לג] מפרש שישן פטור מדין אנוס. לא זכיתי להבין דבריו.

³ עיין בקריית ספר [הל' קריאת שמע פ"א] הכותב הסבר זה.

⁴ לפיכך נחלקו האחרונים בהסבר שיטתו. ערוך השלחן [סי' נח סע' טז] סובר ששלוש הפרשות מהתורה, הפרי חדש [סי' טז] סובר ששתי פרשות מהתורה. בביאור יד פשוטה [פ"א ה"ג] כתב שמהתורה יש חיוב לפסוק אחד

קריאת שמע בכל יום ערבית ושחרית". במנין המצוות בתחילת משנה תורה הרמב"ם כותב: "לקרוא קרית שמע פעמים בכל יום", וגם בהלכה הראשונה בהלכות קריאת שמע, הרמב"ם פוסק: "פעמים בכל יום קוראין קריאת שמע בערב ובבוקר". חוסר ההגדרה מלמד שאין חיוב מוגדר לקריאת שמע, ופסק הרמב"ם בהלכה ב: "ומה הוא קורא שלש פרשיות אלו והן שמע והיה אם שמוע ויאמר", מלמד שיש קיום המצוה מהתורה בקריאת שלוש הפרשות.

סיכום

נחלקו הראשונים בהיקף חיוב קריאת שמע:

רוב הראשונים סוברים שיש חיוב מדרבנן לקרוא שלוש פרשות, ולכן מצערים ישן לקרוא את שלושתן, את הפסוק הראשון בעירנות ואת שאר הפרשות בנמנום. הרא"ה חולק וסובר שמצערים ישן כדי לקיים את החיוב מדאורייתא ואין מצערים אותו לקיים את החיוב מדרבנן. גם מהרמב"ם משמע שהוא חולק על רוב הראשונים, ונראה לפרש, שלדעתו יש קיום מהתורה לקרוא את שלוש הפרשות, אך אין חיוב על כך, ולכן אין לצער ישן לקרוא מעבר לחיוב המינימאלי של פסוק אחד.

הלכה

השו"ע [סי' סג סע' ה] פוסק כרוב הראשונים שחייבים לקרוא את שלוש הפרשות, בפסוק הראשון חייב להיות ער ממש, ובשאר הפרשות יוצא ידי חובתו אף כשהוא מתנמנם.

בלבד. עיין בספר המפתח של רמב"ם פרנקל [פ"א ה"ג ד"ה וקריאת שלש פרשיות אלו] הפניות לדיון נרחב בעניין זה. לקמן סוגיה מז עמ' 243 נעסוק בהרחבה בהיקף החיוב מהתורה.